

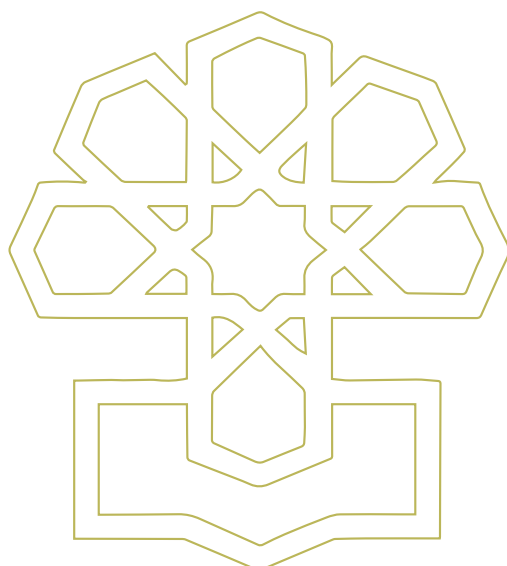

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

مشخصات گزارش:

نوع گزارش:

- طرح و لایحه
 نظارتی
 راهبردی
 پیش‌نویس قانونی

محافظت از کودکان و نوجوانان در برابر مخاطرات و آسیب‌های اجتماعی محیط دیجیتال: رهنمودهایی برای بهبود چارچوب‌های قانونی

فرشید خضری

دفتر مطالعات اجتماعی

(گروه آسیب‌های اجتماعی)

شماره مسلسل:

۲۱۰۲۰۶۰۵

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۱/۲۵

تاریخ شروع مطالعه:

۱۴۰۳/۱۱/۰۱

چکیده

دسترسی کودکان و نوجوانان به فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات و ارتباطات مخاطرات و آسیب‌های روانی-اجتماعی را برای آنان به همراه داشته است. از این رو سیاست‌گذاری به منظور ارتقای فرصت‌ها و کاهش مخاطرات و آسیب‌های آن برای این قشر از جامعه به عنوان گروهی نیازمند حمایت ضروری است. بر این مبنا هدف این نوشتار احصای مخاطرات و آسیب‌های محیط دیجیتال برای کودکان و ارائه رهنمودهای جهت بهبود چارچوبی‌های قانونی در این حوزه است. یافته‌های این گزارش نشان می‌دهد مخاطرات و آسیب‌های این حوزه جدی هستند و کودکان در این محیط با طیف وسیعی از آنها مواجهند. همچنین گرچه در برخی از قوانین موادی به محافظت از کودکان در این زمینه اختصاص یافته است، اما همه ابعاد این موضوع مورد توجه نبوده است. یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که مقابله با مخاطرات و آسیب‌های محیط دیجیتال برای کودکان موضوعی چندبعدی بوده و لازم است مسئولیت بخش‌های مختلف و ابعاد این موضوع مورد توجه قرار گیرد.

۱. مقدمه

استفاده از فناوری‌ها، اطلاعات و ارتباطات نظیر وسایل قابل اتصال به اینترنت همچون گوشی‌های هوشمند در زندگی روزمره، «تبدیل به امری اجتناب‌ناپذیر» شده است و بسیاری از افراد جامعه به دلایل و شیوه‌های مختلف از آنها استفاده می‌کنند. کودکان و نوجوانان نیز یکی از اقشار جامعه‌اند که از این فناوری‌ها بهره می‌برند. شواهد در سطح جهانی نشان می‌دهد از هر سه کاربر اینترنت، یک نفر از آنها کودکان و نوجوانان

زیر ۱۸ سال هستند [۱]. این میزان در ایران، یک کودک به ازای هر چهار نفر کاربر اینترنت است [۲]. به رغم ایجاد برخی از فرصت‌ها، دسترسی به فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات و ایجاد کودکی مبتنی بر تلفن، مخاطرات و آسیب‌هایی اجتماعی زیادی را برای کودکان و نوجوانان به همراه داشته است. لذا دسترسی به این فناوری‌ها، همراه با چالش‌های عمده‌ای برای سلامت روانی و اجتماعی آنان به صورت برخط - برون خط (آنلاین و آفلاین) بوده است. زمانی که سلامت روان کودکان به خطر بیفتد، تمام ابعاد زندگی آنان را تحت تأثیر قرار می‌گیرد و به آسیب‌های دیگر نظیر عملکرد تحصیلی ضعیف، ترک تحصیل و حتی خودکشی می‌انجامد [۳].

وضعیت موجود در زمینه واقعیت‌های مربوط به زیست دیجیتال کودکان و نوجوانان در کشور، حاکی از آن است که به منظور استفاده مناسب‌تر این اقشار از فرصت‌های محیط دیجیتال و محافظت از آنان در برابر خطرات و آسیب‌های این محیط، نیازمند سیاست‌گذاری هستیم. در مجموع، قوانین به صورت جامع و منسجم و همگام با تحولات این حوزه، موضوع محافظت از کودکان و نوجوانان در این محیط را در دستور کار قرار نداده‌اند [۴].^۱ بر این مبنای هدف این گزارش: شناسایی آسیب‌های محیط دیجیتال در رابطه با کودکان و نوجوانان و ارائه بسته‌ای سیاستی جهت بهبود چارچوب‌های قانونی در این زمینه است.

۲. مخاطرات و آسیب‌های اجتماعی ناشی از محیط دیجیتال

می‌توان مخاطرات محیط دیجیتال را براساس نوع رابطه و ماهیت آنها به شرح زیر دسته‌بندی کرد:

جدول ۱. دسته‌بندی مخاطرات محیط دیجیتال برای کودکان (۱، ۵)				
نوع رابطه ماهیت مخاطره	محتوا	ارتباط	رفتار	قرارداد
تهاجمی	اطلاعات و ارتباطات خشونت‌آمیز، حاوی خشونت، تژادپرستانه، نفرت‌انگیز و افراطی مانند محتواهای خود آسیب‌رسان، خودکشی و تبعیض	اذیت و آزار، پاییدن، ارتباط نفرت‌انگیز، نظارت ناخواسته یا بیش از حد، تضاد میان والدین و فرزندان و سوءاستفاده از داده‌های شخصی	قلدری، رفتار تنفرآمیز، خصمانه یا فعالیت همسالان نظیر رفتار توهین‌آمیز، طرد و شرمسار کردن	انواع کلاهبرداری‌های اینترنتی نظیر طعمه‌گذاری، هک کردن، اخاذی، خطرات امنیتی و سرقت هویت
جنسی	هرزه‌نگاری، جنسی‌سازی فرهنگ، هنجار ستمگرانه به تصویر کشیدن بدن، ^۲ قرار گرفتن در معرض محتوای جنسی یا ناخواسته مضر و تولید محتوای سوءاستفاده جنسی از کودکان	درخواست جنسی، آزار و اذیت جنسی، اغفال جنسی، تولید و به اشتراک‌گذاری محتوای سوءاستفاده جنسی از کودکان	سوءاستفاده جنسی، ارسال پیام جنسی بدون رضایت، فشارهای جنسی نامطلوب، تولید و مصرف محتوای سوءاستفاده جنسی، تولید تصاویر ناشایست توسط کودک، به اشتراک گذاشتن تصاویر خصوصی و جنسی دیگران و ارتباطات غیراخلاقی	بهره‌کشی جنسی، قاچاق برای مقاصد بهره‌کشی جنسی و جریان‌سازی (پرداختن به) سوءاستفاده جنسی از کودکان
ارزشی	اطلاعات نادرست، بازاریابی نامناسب با سن یا محتوای تولید شده توسط کاربر	اقناع یا دست‌کاری ایدئولوژیک، افراط‌گرایی و عضوگیری افراد افراط‌گرا	اجتماعات کاربران بالقوه مضر نظیر اجتماعات آسیب‌رسان به خود، ضد واکسیناسیون و فشار نامطلوب همسالان	بازاریابی برخط کودکان، قماربازی، حباب‌های فیلتر، ^۳ هدف‌گذاری خرد ^۴ و الگوهای تاریک شکل‌دهی به متقاعد کردن یا خرید
مقاطع	تقص حریم خصوصی (بین‌فردی، سازمانی و تجاری) مخاطرات سلامت جسمی و روانی (نظیر سبک زندگی کم‌تحرک، استفاده بیش از حد از صفحه نمایش، گوشه‌گیری و نابرابری‌ها و تبعیض (ادغام/ طرد، بهره‌کشی از آسیب‌پذیری، سوگیری الگوریتم/ تحلیل پیش‌بینی) اضطراب)			

۱. سند ملی صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی (۱۴۰۰) مصوب شورای عالی فضای مجازی در این زمینه مستثناست.

2. Oppressive Body Image Norm

3. Filter Bubbles

وضعیت یا چارچوب ایدئولوژیکی که در آن شخص تنها اخبار یا اطلاعاتی را دنبال می‌کند که حامی چیزی باشد که آن را دوست دارد یا به آن معتقد است. این می‌تواند ناشی از جستجوهای شخصی شده، سیستم‌های توصیه‌ای و تنظیم الگوریتمی باشد.

4. Micro targeting

هدف‌گذاری خرد نوعی از تبلیغات هدفمند برخط است که داده‌های شخصی را تجزیه و تحلیل می‌کند تا علایق مخاطب یا فرد خاص را شناسایی کند و بر این اساس بر اقدام‌های آنها تأثیر گذارد. هدف‌گذاری خرد گاهی اوقات برای بازاریابی کالاها یا خدمات و بازاریابی سیاسی استفاده می‌شود.

همان گونه که جدول فوق نشان می‌دهد، چارچوب مخاطرات محتوا- تماس- رفتار- قرارداد،^۱ همچنین می‌تواند راهی برای تفکر در مورد آسیب‌های واقعی که کودکان ممکن است به صورت برخط تجربه کنند، فراهم کند. باین وجود، زمینه‌های اصلی نگرانی از نظر آسیب عبارتند از: وبسایت‌های طرفدار محتوای آسیب‌رسان، نفرت‌انگیز و خودکشی، اذیت و آزار برخط، سوءاستفاده جنسی و بهره‌کشی اقتصادی برخط از کودکان [۶].

۳. رهنمودهای سیاستی محافظت از کودکان و نوجوانان در برابر آسیب‌های محیط دیجیتال

مقابله با مخاطرات، آسیب‌های اجتماعی و جرائم علیه کودکان در محیط دیجیتال موضوعی چندبعدی بوده و لازم است مسئولیت بخش‌های مختلف و ابعاد این موضوع مورد توجه قرار گیرد. دولت در بخش‌های مختلف، بخش خصوصی (کسب و کارها)، جامعه مدنی و خانواده‌ها در این زمینه دارای مسئولیت هستند و ابعاد این موضوع شامل پیشگیری، درمان، حمایت از قربانیان، توان بخشی، ادغام مجدد و جبران خسارت، جرم‌انگاری و مجازات، تنظیم‌گری بین بخش‌های مختلف، همکاری‌های منطقه‌ای، بین‌المللی و ... می‌شود. از این رو، به فراخور مسئولیت و وظیفه بخش‌های مختلف و ابعاد موضوع رهنمودهای سیاستی به شرح زیر پیشنهاد می‌شود.

۱-۳. پیشگیری از مخاطرات و آسیب‌های ناشی از محیط دیجیتال برای کودکان

عمده رهنمودها در زمینه پیشگیری عبارتند از:

- احراز هویت و سن کاربران در محیط دیجیتال از طریق سازوکارهای تضمین سن و هویت و اجازه استفاده پله‌ای برای دسترسی به این محیط با استفاده از سازوکارهایی نظیر محدودیت استفاده تا سن مشخص (برای مثال تا سن نهمسالگی)، اعمال محدودیت جهت استفاده از این محیط نظیر عدم استفاده از شبکه‌های اجتماعی عمومی برای کودکان ده تا سیزده ساله و استفاده از این محیط با کنترل والدین از سنین چهارده تا هجده سالگی.^۲
- پیشگیری از آسیب‌های محیط دیجیتال به واسطه ارائه آموزش‌های همگانی، آموزش مهارت‌ها و سواد رسانه‌ای (دیجیتال)، شناسایی گروه‌ها و افراد در معرض خطر و طراحی بسته‌های حمایتی و مداخلاتی مناسب برای کاهش خطرپذیری آنها.
- ایجاد و تقویت ابزارهای کنترل والدین و در اختیار قرار دادن و آموزش رایگان آن برای خانواده‌ها.
- رتبه‌بندی و طبقه‌بندی محتوا، ارتباطات و اطلاعات برحسب سن، جنسیت و سایر ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی برای کودکان و همچنین حذف و مسدود کردن محتوای غیرقانونی.
- مدارس عاری از تلفن باشند. می‌توان با طراحی کمد در مدارس به دانش‌آموزان این امکان را داد که از زمان ورود به مدرسه تا خروج از آن تلفن‌های همراهشان را در داخل کمد بگذارند تا آنان در کلاس‌های درس و زنگ‌های تفریح از گوشی‌هایشان استفاده نکنند.
- وزارت آموزش و پرورش نیز می‌تواند به تناسب مقطع تحصیلی و جنسیت دانش‌آموزان آموزش‌های سواد رسانه‌ای را در محتوی کتاب‌های درسی بگنجانند.
- برنامه‌های پیشگیری از آسیب‌پذیر شدن کودکان در محیط دیجیتال لازم است در نظام‌های پیشگیری موجود نظیر نظام مراقبت اجتماعی از دانش‌آموزان و برنامه‌های سازمان بهزیستی کشور ادغام شود.

۲-۳. مسئولیت و وظایف کسب و کارها

کسب و کارها به‌عنوان ارائه‌دهندگان خدمات مختلف، قدرت قابل توجهی در زمینه محافظت از کودکان از جمله از طریق حذف محتوای نامناسب، شناسایی قربانیان و ردیابی مجرمان دارند. عمده وظایف آنها عبارتند از:

1. The content-contact-conduct- contract risks framework

۲. در همین زمینه پیشنهاد شده است کودکان تا قبل از دبیرستان گوشی هوشمند نداشته باشند و تا قبل از ۱۶ سالگی عضویت در رسانه‌های اجتماعی برای آنان ممنوع باشد [۳].

- تلاش برای دسترسی عادلانه آحاد جامعه به‌ویژه خانواده‌ها و کودکان در مناطق محروم و به حاشیه رانده شده به فناوری‌ها و خدمات دیجیتال،
- ادغام ملاحظات حقوق کودک در تمام سیاست‌ها و فرایندها،
- اتخاذ سازوکارهای تضمین سن برای جلوگیری از دسترسی یا قرار گرفتن کودکان در معرض هرزه‌نگاری و سایر محتوای جنسی غیرقانونی یا نامناسب،
- ایجاد رویه‌های اطلاع و حذف، از جمله الزام به مسدود کردن یا حذف محتوای سوءاستفاده جنسی از کودکان،
- شناسایی فعالانه محتوای سوءاستفاده جنسی از کودکان در محصولات یا خدمات در دسترس آنها به‌منظور مسدود کردن یا حذف چنین محتوایی مشروط به حفظ حریم خصوصی کودکان،
- گزارش محتوای برخاسته از سوءاستفاده جنسی از کودکان به مجری قانون یا سایر نهادهای تعیین شده در قانون،
- حفظ حریم خصوصی کودکان به‌صورت پیش‌فرض در حداکثر میزان در طراحی پلتفرم‌ها و سایر ابزارهای کاربردی مورد استفاده برای کودکان،
- تهیه بسته‌های آموزش فناوری‌های ایمنی برخط به زبان کودکان.
- در تهیه قانون برای بهره‌گیری از ظرفیت کسب‌وکارها در جهت انجام برخی از موارد فوق، لازم است ضوابطی برای توانمند کردن آنها در نظر گرفته شود. موارد دیگر عبارتند از:
- جرم‌انگاری و تعیین مجازات برای اشخاص حقوقی یا کسب‌وکارهایی که علیه کودکان در محیط دیجیتال مرتکب جرم می‌شوند و تعهدشان را برای محافظت از کودکان در برابر چنین آسیب‌هایی نقض می‌کنند و
- منع و جرم‌انگاری پردازش داده‌های کودکان توسط کسب‌وکارها برای مقاصد اقتصادی به‌ویژه در مواردی که می‌تواند به آنها آسیب برساند.

۳-۳. حمایت کیفری یا جرم‌انگاری رفتاری مجرمانه علیه کودکان و نوجوانان

- اشخاص یا کسب‌وکارهای هستند که با استفاده از فناوری‌های دیجیتال به‌دنبال سوءاستفاده و آسیب رساندن به کودکان هستند، لازم است با جرم‌انگاری اعمال آنها و تعیین مجازات مناسب، از کودکان در برابر این اعمال حمایت کرد. عمده رهنمودها در این حوزه عبارتند از:
- احصای همه جرائم علیه کودکان که با استفاده از فناوری‌های دیجیتال تسهیل یا توسط آنها انجام می‌شود و ارائه تعریفی جامع از آنها.^۱
- باید اطمینان حاصل شود که قانون شامل جرائم خاص مرتبط با سوءاستفاده جنسی برخط از کودکان است. در این زمینه می‌توان به جرائمی همچون تولید، تکثیر (بازتولید)، عرضه، معامله، توزیع، واردات، صادرات، بارگذاری محتوا، ذخیره، تعامل، دسترسی و در اختیار داشتن محتوای جنسی کودکان از جمله برای تبلیغات اشاره کرد.
- باطل و بی‌اثر بودن رضایت مفروض کودک برای جرائمی همچون بهره‌کشی اقتصادی و سوءاستفاده جنسی،
- جرم‌انگاری تلاش، همدستی و مشارکت به‌منظور ارتکاب جرم علیه کودکان به‌صورت برخط،
- عملی که باعث می‌شود کودک، برای اهداف جنسی، شاهد سوءاستفاده جنسی یا فعالیت‌های جنسی از طریق فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی باشد، باید جرم‌انگاری شود.
- تلاش، همدستی و مشارکت به‌منظور ارتکاب جرم علیه کودکان در فضای دیجیتال باید جرم‌انگاری شود.
- معرفی صلاحیت قضایی جهانی برای مقابله با جرائم برخط علیه کودکان،
- تشدید مجازات در مواردی که شخص بزرگ‌سال جرمی علیه کودکی مرتکب می‌شود،
- رسیدگی به کودکان متهم یا محکوم به جرم در نظام قضایی جداگانه مطابق با اصول و رویه‌های عدالت دوستدار کودک.

۱. بسیاری از جرائم این حوزه را می‌توان تحت دو اصطلاح سوءاستفاده جنسی و بهره‌کشی آنلاین از کودکان صورت‌بندی کرد. این دو اصطلاح از عمومیت کافی برخوردار هستند و می‌توان بسیاری از جرائم را ذیل آنها طبقه‌بندی کرد.

۳-۴. همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی

آسیب‌های برخط به‌عنوان تهدیدی جهانی، نیازمند تمهیدات منطقه‌ای و جهانی برای پاسخ به آنهاست. با تأسی از قوانین پیشین در موضوعات فراملی می‌توان پیشنهادها را زیر را توصیه کرد:

- تعامل مؤثر و هم‌افزا با سایر کشورها، سرویس‌دهندگان خارجی و نهادهای بین‌المللی به‌منظور رعایت استانداردها و معیارهای جمهوری اسلامی ایران،
- مواجهه فعال و خلاقانه برای استفاده از فرصت‌های محیط دیجیتال و مقابله با تهدیدات آن،
- مشارکت فعال در تصمیم‌سازی‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و اقدامات مربوط، همسویی و سازگاری قوانین،
- برنامه‌ریزی برای حضور در مجامع جهانی مرتبط با حقوق کودکان در محیط دیجیتال،
- فراهم کردن زمینه اقدام مشترک برای محافظت از کودکان در برابر مخاطرات و آسیب‌های برخط،
- بهره‌برداری از تجارب، امکانات و ظرفیت‌های کشورهای دیگر و سازمان‌های بین‌المللی در زمینه توسعه فناوریهای ایمن، توسعه زیرساخت‌ها و مقابله با مجرمان و
- توسعه قواعد و ابزارهای ایمنی برخط.

۳-۵. حمایت از قربانیان، توان‌بخشی، ادغام مجدد و جبران خسارت

وجود نظام حمایتی قوی و در دسترس همراه با کارشناسان متخصص، عنصری کلیدی در مقابله با پیامدهای کوتاه‌مدت و بلندمدت آسیب‌های ناشی از محیط دیجیتال و درمان و ادغام مجدد افراد آسیب‌دیده اجتماعی است. اهم حمایت‌های این حوزه، جدا از حمایت‌های کیفری عبارتند از حمایت مالی، حمایت اجتماعی و حمایت بالینی و پزشکی. در زیر به عمده رهنمودها در زمینه این حمایت‌ها پرداخته شده است.

- وجود نظام حمایتی قوی از قربانیان آسیب‌های برخط از عناصر کلیدی در مقابله با پیامدهای کوتاه‌مدت و بلندمدت آنهاست. عمده رهنمودها در این حوزه عبارتند از:
- تقویت نظام‌های موجود خدمات توان‌بخشی و ادغام مجدد به‌گونه‌ای که به نیازهای ویژه کودکان قربانی آسیب‌های برخط کمک کند،
- ارائه آموزش‌های تخصصی به نیروی انسانی در زمینه مراقبت روانی و اجتماعی از کودکان قربانی آسیب‌های برخط،
- تدارک منابع مالی تضمین شده سالیانه برای تخصیص به خدمات حمایت از قربانیان،
- ایجاد خطوط کمکی (خط کمکی و خط تماس ویژه) که اطلاعات و ارجاعات را به ارائه‌دهندگان خدمات مربوطه ارائه می‌دهند،
- پیش‌بینی و ایجاد رویه‌های مشخص برای حذف سریع محتوای سوءاستفاده جنسی از کودکان و
- در نظر گرفتن سازوکارهای مختلف برای جبران آسیب/پرداخت غرامت به کودکان قربانی.

۳-۶. تنظیم‌گری و نظارت مستقل

محافظت از کودکان در برابر آسیب‌های محیط دیجیتال موضوعی بین‌بخشی است که ذی‌نفعان مختلف درگیر آن هستند. به‌منظور ارتقای اثربخشی سیاست‌ها و برنامه‌ها لازم است یک نهاد تنظیم‌گر و ناظر مستقل، اقدامات این حوزه را همسو و بر روند اجرای موارد نام‌برده نظارت کند. رهنمود عمده این حوزه عبارت است از:

- تعیین نهاد تنظیم‌گر و ناظر مستقل از میان نهادهای موجود با تأکید بر نهادهای حامی حقوق کودکان برای حفظ و ارتقای ایمنی برخط، از جمله محافظت از کودکان در برابر مخاطرات و آسیب‌های اجتماعی برخط.
- با مروری در قوانین و اسناد بالادستی نهادهایی همچون دفتر حمایت از اطفال و نوجوانان قوه قضائیه، مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک (وزارت دادگستری) و شورای عالی فضای مجازی می‌توانند تنظیم‌گری و نظارت بر حقوق کودکان در محیط دیجیتال را به عهده بگیرند.

۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

دیجیتالی شدن جامعه در نتیجه گسترش فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات به صورت هم‌زمان فرصت‌ها و مخاطراتی را به همراه داشته است. یکی از گروه‌های متأثر از این فرایند، کودکان و نوجوانان هستند. به دلیل ویژگی‌های خاص این دوره از زندگی، آنان ممکن است بیشتر تحت تأثیر مخاطرات باشند و احتمال آسیب‌دیدگی‌شان بیشتر است. مرور شواهد نشان داد مخاطرات و آسیب‌های این حوزه برای کودکان واقعی و جدی است. لذا، به منظور محافظت از کودکان در برابر مخاطرات و آسیب‌های این حوزه نیازمند اصلاح و تقویت قوانین موجود یا تدوین قانونی جدید هستیم که به همه ابعاد این موضوع بپردازد. تجربه برخی از کشورهای دیگر نشان می‌دهد، آنان چارچوب‌های حقوقی‌شان را متناسب با وضعیت جدید به روز و قوانین جدیدی را در این حوزه تدوین و تصویب کرده‌اند. در این گزارش نیز تلاش شد با مرور تجارب این حوزه، بسته‌ای سیاستی به منظور بهبود چارچوب‌های قانونی در این زمینه ارائه شود. با توجه به آنچه که مرور شد اتخاذ هرگونه رویکرد در این عرصه باید بین محافظت از کودکان به صورت برخط و احترام به حقوق و فرصت‌های آنان با توجه به دوره رشد تعادل ایجاد کند. همچنین سیاست‌گذاری دیجیتال کودکان و نوجوانان موضوعی چندبخشی بوده و لازم است ابعاد دیگر آن از جمله فراهم کردن دسترسی مقرون به صرفه به منابع برخط با کیفیت، محافظت از حریم خصوصی کودکان، آموزش مهارت‌های دیجیتالی و... را نیز دربرگیرد.

منابع و مآخذ

[1] Keeley, B., & Little, C. (2017). The State of the World's Children 2017: Children in a Digital World. UNICEF. 3 United Nations Plaza, New York, NY 10017.

[۲] سلگی، محمد. (۱۴۰۰). کودکان و اینترنت در ایران (فرصت‌ها و تهدیدها). پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

[۳] هایت، جانانان. (۱۴۰۳). نسل مضطرب: غرق شدن در رسانه‌های اجتماعی و سونامی بیماری‌های روانی. ترجمه میثم همدمی. نشر نوین.

[۴] غنی‌زاده بافقی، مریم و رضوانی، سودابه. (۱۴۰۲). راهبردهای حمایت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال. فصلنامه تحقیقات حقوقی. ۲۶(۴): ۹۴-۱۷۷.

[5] Livingstone, S., & Stoilova, M. (2021). The 4Cs: Classifying online risk to children.

[6] Slavtcheva-Petkova, V., Nash, V. J., & Bulger, M. (2015). Evidence on the extent of harms experienced by children as a result of online risks: implications for policy and research. *Information, Communication & Society*, 18(1), 48-62.

گزیده سیاستی

محیط دیجیتال مخاطرات و آسیب‌های اجتماعی را برای کودکان و نوجوانان به همراه داشته که در این خصوص تدوین قانونی جامع به منظور محافظت از آنها در این زمینه ضروری است.

